

Драган Марковић
Завод за заштиту споменика културе
Ниш

СВЕЧАНОСТИ НА ГАЗИМЕСТАНУ О ВИДОВДАНУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Народне свечаности у прошлости нашег народа манифестовале су се у различитим видовима окупљања. Сабори приликом верских празника поред манастира и појединих културних места подстицали су веће народне масе да наставе традицију окупљања и да, осим верских обреда, народним весељем изражавају своје одушевљење и етничке особености. Други облик масовнијег народног окупљања где се као учесници могу појавити више етничких група, са поентом привредног карактера и елементима забаве, јесу вашари. Најпознатије и најчешће народне свечаности наших сеоских насеља су сеоске заветине. После верског церемонијала са ношењем литија, настајале су свечане гозбе у портама цркава или у сеоским домаћинствима, слеподневни и вечерњи часови били су намењени за песме и игре у којима је узимало учешћа мноштво мештана са својим гостима из суседних насеља.

Окупљање народа којим је изражавана захвалност и сећање на славне изгинуле претке било је нешто ређе, па је то појава новијег датума. Све те народне свечаности и весеља умногом су биле и нека врста смотри народног стваралаштва. Шароликост и богатство народних ношњи са интересантним песмама и играма уз пратњу народних музичких инструмената доприносили су да целокупан утисак са оваквих народних свечаности буде привлачнији, потпунији и пријатнији. Таква народна славља подстицала су појединце и поједине етничке групе на такмичарски дух у више различитих видова народног стваралаштва.

Не само млађи учесници традиционалних народних свечаности него и старији људи и деца настојали су да својим народним оделом са накитом изгледају што свечаније и тиме привуку пажњу многих учесника. Кроз игру, песму и музику многи учесници на саборима, вашарима и заветинама трудили су се да неуморно и са много умешности изразе своја осећања, на задовољство многих посматрача и учесника традиционалних народних свечаности.

У најтежим данима свог страдања под турским игом српски народ није се одрицао својих традиција, него је пуну пажњу посвећивао одржавању својих етничких карактеристика и чувању националног идентитета. Српски народ се више пута налазио у тако неповољним условима када му је претила опасност

да изгуби своје најважније етничке особине и претопи се у народ који га је вековима израбљивао. И поред многих појава прелажења на ислам и поарбанашавања појединих српских породица, већина српског народа је одолевала многим тешкоћама и искушењима и успевала да у вихорима најбујнијих догађаја сачува своја национална осећања, језик, обичаје и веру својих прадедова.

У свести, предањима и митским схватањима српског народа догађаји из прошлости од којих је протекло пуних шест столећа упечатљиво су урезани и преносе се из генерације у генерацију путем усменог народног стваралаштва.

Пијетет према својим јуначким прецима наши народи су са одушевљењем гајили, а најистакнутије место у Пантеону српског народа припада Милошу Обилићу, Југ-Богдану, Кнезу Лазару, Бошку Југовићу, Милану Топлици, Ивану Косанчићу и осталим косовским јунацима и јунакињама, као што су Мајка Југовића и Косовка девојка. Поприште најкрвавијих борби у косовској бици на Газиместану и Мазгит-пољу између Приштине и Вучитрна постало је место ходочашћа како српског народа тако и Турака и Арбанаса који су већим делом прешли на ислам.

На том простору још у току средњег века пре најжешћих пустошења и разарања српских земаља Деспот Стефан Лазаревић подигао је значајан и по веома поетском тексту познат мраморни стуб као обележје највеће трагедије српског народа. Нестанком тог споменика, као и брисањем трагова са места погибије Милоша Обилића и Кнеза Лазара српски народ је остао без значајнијег фонда свог споменичког наслеђа. Ослобођењем Косова и других делова српских земаља које су вековима биле под турским ропством, тек у трећој деценији XX века српски народ гради скроман споменик захвалности косовским јунацима на Газиместану. И тај споменик, који је изграђен у виду обелиска са крстом на врху, неколико степеника испод квадричног постоља и оградом од бетонских стубића, није био дугог века. Убрзо после капитулације Краљевине Југославије припадници фашистичке "Шипније молес" - Велике Албаније минирали су и потпуно разорили тај споменик. На правоугаоној плочи овог споменика био је урезан ћириличним словима овакав текст:

ЈУНАЦИМА ПАЛИМ ЗА КРСТ ЧАСНИ СЛОБОДУ

И ПРАВО СВОГ НАРОДА

1389

1912

ЗАХВАЛНИ ПОТОМЦИ ГРАЂАНИ И

ВОЈНИЦИ ГРАДА ПРИШТИНЕ

1924

Изградња монументалнијег обележја у виду Видовданског храма, по пројекту Ивана Мештровића, није могла бити остварена.

Схватајући да Видовдански храм неће бити изграђен у скорој будућности, потомци косовских јунака су пре пола века покушали да подигну већи и лепши споменик својим прецима, па је за такав споменик постављен и камен темељац у близини споменика косовским јунацима на Газиместану. Ипак, услед непосредне ратне опасности пред почетак другог светског рата ни тај споменик није изграђен, и поред великог одушевљења српског народа да се што достојније одужи славним косовским јунацима.

Култ Видовдана који је у српском народу сматран као мајка наше заветне мисли најраспрострањенији је култ у свим крајевима где живе Срби. Видовдански култ прихватили су и неки други хришћански народи, а када је Српска православна црква прогласила кнеза или цара Лазара за светитеља, тај празник је обележаван и као дан погибије овог српског владарца крајем XIV века. Осим многих топонима везаних за празник Видовдана, као Видов камен у Топлици, Видово брдо у Боки Которској, подигнуто је више цркава које су посвећене светом Лазару, а многа села су Видовдан узела за своје сеоске славе - заветине.

Осим српских православних храмова у којима су сваког Видовдана обављани помени косовским јунацима, до завршетка првог светског рата није постојало услова ни могућности да се на Газиместану одржавају било какве комеморативне свечаности у част косовских јунака од стране већег броја припадника српског и црногорског народа. Уједињењем Срба, Хрвата и Словенаца у заједничку државу и касније проглашењем Краљевине Југославије стекли су се најповољнији услови да се сваке године о Видовдану окупе велике масе српског и црногорског народа из свих крајева Југославије и Видовдан на Газиместану обележи на најдостојанственији начин као велики народни и државни празник и ода захвалност и почаст косовским јунацима.

Видније и значајније видовданске прославе запажају се на Газиместану тек од 1919. године, затим 1924. године, када је изграђен споменик косовским јунацима и, најзад, пред сам почетак другог светског рата, када је обележено пет и по векова од боја на Косову. Према вестима које је доносио дневни лист "Политика", за Видовдан на Газиместану окупљало се од 20 000 (1925) до око 100 000 учесника не само староседелца Срба са Косова и из Метохије него и из доста удаљенијих крајева, као из Боке Которске, Далмације, Босне и Црне Горе. Нису ретки били учесници видовданских прослава из Скопља, Загреба, Београда и појединих места из Војводине.

После изградње споменика косовским јунацима 1924. године, наредне године изведени су опсежнији радови на уређењу спомен-парка на Газиместану, са подизањем монументалних врата на улазу у споменичко подручје, као и павиљони за госте. Програм прославе на Газиместану није био уједначен за сваку годину. За поједине године видовданске свечаности, можда и због масовнијих соколских манифестација на соколским слетовима у Београду, Скопљу и Љубљани и када је 1934. године постављан камен темељац за Споменик незнаном јунаку на Авали, Видовдан је на Косову скромније обележаван. Организовање коњичких официрских трка са препонама о Видовдану у Скопљу и Београду постало је традиционална појава, па је 1928. године први коњички пук "Милош Обилић" у Нишу на Видовдан, као успомену на дан јуначке смрти свога заштитника Милоша Обилића, прославио своју славу.

Такви догађаји су вероватно доприносили да сваки Видовдан на Газиместану не буде масовније прослављен.

Програми видовданских прослава на Газиместану обухватили су, од 9 или 10 часова, помен косовским јунацима у Грачаници, Самодрежи и на Газиместану, говоре, предавања, као и паљбу из артиљеријских оруђа преко споменика. У преподневним часовима, за време видовданских свечаности појединих година (нпр. 1935. и 1939) изнад велике масе народа летео је један или више аероплана скопског аероклуба. Из авиона су спуштани венци на споменик косовским јунацима, а затим су авиони пред окупљеним народом изводили неколико акробација.

Делегације разних друштава и других учесника видовданске прославе пристизале су уочи самог Видовдана. Из удаљенијих крајева долазак гостију и делегација био је добро припремљен и организован. После полагања венаца на споменик косовским јунацима, разни родови и јединице југословенске војске приређивали су свечане дефиле. Одреди коњаника у парадној униформи, митраљеске јединице, соколи и четници са свечаним заставама остављали су на учеснике видовданских свечаности импресивне утиске. На уређеном простору у виду сеница организован је банкет за званике и госте, делегације и све војне старешине и војнике. Кад су те свечаности биле скромније, учесници који су долазили из Скопља и косовских села доносили су храну за један дан. По сведочењу оца Велибора Васића из Ливађа, код Липљана, кад је и он једне године (чини се 1939) присуствовао свечаности на Газиместану, припремљена је већа количина јела и пића за све учеснике.

После заједничког свечаног ручка настављано је са народним весељем. Народ је, играјући и певајући, остајао до неко доба ноћи како су то тада бележили репортери дневног листа "Политика". На пространом платоу око споменика на Газиместану вило се на стотине кола уз пратњу музичких народних инструмената: зурла, бубњева, кларинета, понегде фрула и гајди а врло ретко и уз пратњу хармоника. Приликом помена косовским јунацима у Грачаници, Самодрежи и на Газиместану чинодејствовали су скопско-призренски епископ Михајло, са многим свештеницима, а на јектеније је приликом прославе Видовдана 1926. године одговарало певачко друштво "Невен" из Новог Сада. Позната црква Самодрежа обновљена је 1932. године. Бора Антић, новинар "Политике", забележио је тај догађај који се збио на Видовдан. "Јуче је освећена и обновљена Самодрежа. Освећење је извршио Њ. Св. Патријарх Варнава. Свечаности је присуствовао изасланик Њ. В. Краља и бан Ј. Живановић. Нарочито је карактеристично забележити да је у слављу узео учешћа већи број Арнаута са Косова који као некадашњи хришћани чувају у себи још увек врло живу легенду на средњовековну српску прошлост."

Када су војска и читав народ о Видовдану 1939. године одржали величанствен помен косовским јунацима на Газиместану чинодејствовао је српски патријарх Гаврило, уз асистенцију 50 свештеника. После одржаних помена косовским јунацима у Грачаници и Самодрежи за време обележавања пет и по векова од косовске битке, од Грачанице и Самодреже донете су на Газиместан запаљене бакље.

Једна од запаженијих видовданских прослава одржана је 1925. године. На њој су учествовали командант косовске дивизије генерал Никола Томашевић, епископ Михајило и жупан Савић. После помена у 11 часова узео је реч Глиша Кузмановић, свештеник Банаћанин. Он је у свом дирљивом говору подсетио све присутне на значај тог дана. За време говора артиљерија је отворила учесталу паљбу, а митраљеви су клокотали. Писац белешке о прослави, објављене у "Политици", овако описује ток видовданске свечаности: "После завршеног говора представници разних друштвених корпорација положили су на спомен седам лепих венаца изгинулим. Завршавајући још неколико прикладних говора, гости су затим по народном обичају послужени кољивом, па је настао ручак после кога је отпочело народно весеље".

Исте године глумци Народног позоришта из Скопља припремили су и извели грандиозну представу *Бој на Косову*, на отвореном пољу, којом су одушевили све учеснике видовданске прославе. Врхунац усхићења и радости публике било је када се глумац који је представљао Милоша Обилића на своме Ждралну упутно према месту где су распоређени турски шатори да распори турског цара Мурата. Уз бучно клицање и овације масе српског и црногорског народа дописник "Политике" истиче: "Карактеристично је да су Милошу клицали и сами муслимани којих је било у великом броју".

На Видовдан 1926. године сматрало се да се на простору између Муратовог турбета и Газиместана окупило око 30.000 учесника и да су огромне поворке народа у живописним костимима стизале још од ране зоре. Међу тим учесницима налазила се и делегација из Загреба, која је, после говора инжењера Поштића, положила лоровов венац са златном траком на споменик косовским јунацима, са натписом:

"Za Vidov-dan 1926. Kosovskim junacima

iz 1389. i 1918. godine. Profesori i

studenti agronomije iz Zagreba."

Новинар "Политике" је тада у краћој белешци о прослави напоменуо да су у послеподневним часовима многи учесници који никад нису били на Косову кренули преко Приштине за Грачаницу да посете један од најлепших културноисторијских споменика. Многи учесници видовданске прославе из удаљенијих места посећивали су исламске споменике, као што су Муратово турбе и Барјактарево турбе. Од већег броја хуманих друштава из разних крајева Југославије за видовданске свечаности на Косово је 1934. године први пут стигло и хумано друштво "Косовка девојка". У празничком расположењу то друштво је на Газиместану прославило своју славу Видовдан, придржавајући се свих верских обреда са сечењем славског колача.

Пошто је Видовдан прихваћен и пошто је настављено са прославама на Газиместану, свакако да је овај општенародни празник слављен и 1938. године. Због тога је необично што у дневном листу "Политика" за ову годину не

налазимо ни најлапидарнију белешку или осврт о видовданским свечаностима за ту годину.

Пошто је та година претходила години када су вршене опсежније припреме за свечано обележавање јубиларних пет и по векова од косовске битке, вероватно је видовданска прослава за 1938. годину, у односу на раније прославе, скромније обележена поменима косовским јунацима у црквама.

Незаборавна и јединствена, али величанствена прослава Видовдана, са најживописнијим призорима и присуством огромних маса српског и црногорског народа, одржана је на Газиместану 1939. године. На тој свечаности, према проценама дописника "Политике", учествовало је око 100 000 припадника разних друштава, делегација, војника и сељака из многих села са подручја Косова, Метохије, Топлице, Повардарја и других места Србије и Црне Горе. Дивно је било посматрати људе, девојке и жене у живописним народним ношњама. Шароликост и различитост тих ношњи тада су биле лако уочљиве, јер су староседеоци Срби са Косова имали друкчију народну ношњу од досељених колониста из Црне Горе, Лике, Босне, Херцеговине и Далмације. Репортер "Политике" сликовито је наговештавао учешће људи из разних крајева који у великим поворкама... "промичу једни поред других кршни Далматинци, поносни Босанци, синови равне Војводине, орлови из црногорских гнезда и витези из равних поља мученичке и херојске Шумадије".

Те године и тих дана цела земља славила је веома свечано дан косовских хероја. Југословенска јавност, осим информација у дневним листовима, обавештавана је и посредством радио-таласа. Радио-Београд је веома активно редовно обавештавао своје слушаоце о свим значајнијим догађајима у току видовданске прославе. Емитована су предавања о значају култа везаног за косовске јунаке, о косовској бици, рецитовани су изабрани стихови из епске лирике косовског циклуса и вршен је пренос приликом помена косовским јунацима у Грачаници, и од 9 до 13 часова, вршен је пренос свечаности на Газиместану. Радио-Загреб и Радио-Љубљана преузимали су поједине емисије од Радио-Београда и укључивали их у своје програме.

Уз веома богат и занимљив програм видовданске прославе, са учешћем више јединица и родова тадашње југословенске војске, поворкама многих соколских друштава, четничке гарде Бокела и Црногораца, четника Косте Пећанца и многих хуманих друштава, та свечаност је заиста била величанствена. Посматрање дефилеа појединих војних јединица привлачило је много пажње многих учесника прославе. Том приликом, Седми коњички пук "Обилић", прослављајући своју славу, обавио је резање славског колача на месту за које се сматра да се налази гроб Милоша Обилића, у непосредној близини Муратовог турбета.

У програму ове видовданске прославе биле су организоване коњичке трке на којима су учествовали одважнији, отреситији млађи људи из сеоских насеља у околини Приштине. Таква тачка програма, који је био обухваћен видовданским свечаностима, била је за многе учеснике са села веома примамљива и занимљива. Најбржим и највештијим коњаницима припадале су поједине награде за учешће у тркама. У селу у коме сам одрастао, под Голешом на Косову и у околини Липљана, касније се дуго препричавало о успеху мог

ујака Ђорђевића Вујачића на тим тркама. Са својом кобилу "Мицом" он се нашао међу најспретнијим и најбржим доњаницима, па му је после завршене трке као награда додељена југословенска застава.

У огромној и непрегледној маси народа у току Видовданске прославе 1939. године, када је учињен покушај да се та прослава снимим за филм, огласио се мањи број комуниста са Косова и из Метохије, који су истицали поједине пароле и пролагирали комунистичке идеје на Косову и Метохији. Иако је у то време комунистичка пропаганда била строго забрањена, чини се да њихова акција није наишла на значајнији одјек нити је било каквих озбиљнијих неповољних последица од стране власти за организаторе таквих у неком погледу протестних манифестација.

На више места међу учесницима видовданских свечаности могли су се видети, као на вањарима, продавци освежавајућих напитака, прстења, наручница и другог накита, затим дечијих пиштаљки, играчки и других ситних употребних предмета које су поједини учесници куповали.

Жеља многих учесника видовданских свечаности који су долазили из Боке Которске, Црне Горе и других удаљенијих крајева била је да се још у току доласка, уз пут, негде заједнички фотографишу. Иако је тадашња фото-техника била мање развијена него данас, многи чланови делегација фотографисали су се најрадије у портама манастира Грачанице, Пећке патријаршије и Дечана, а затим у пролазу кроз Пећ, Призрен и Андријевицу. Код потомака тих учесника могу се као драге успомене наћи те старе фотографије које они брижљиво чувају.

Dragan Marković

ST. VITUS' DAY CELEBRATIONS AT GAZIMESTAN BETWEEN THE TWO WORLD WARS

Public celebrations at Gazimestan, the death place of the most prominent Serbian heroes, and at the Mazgit field where the Turkish Sultan Murat was killed, were rather modest in the period before the first world war. Only after the Yugoslav nations were united into one state, the conditions became favourable for the Serbian people to worthily repay its debt to the praised heroes of Kossovo who had perished at the battle of Kossovo on 28th June (St. Vitus' Day) in 1389, and to erect a modest monument in memory of their patriotic deeds.

Between the two world wars, every year on St. Vitus' Day long processions of Serbian people coming from Priština, Vučitrn and other directions gathered at Gazimestan to give requiem mass to the Kossovo heroes. These manifestations were attended not only by common people from Kossovo, Serbia and from other parts of the country as distant as Boka Kotorska (Bay of Kotor), Dalmatia, Skopje and many others, but also by the very high-ranking government and state representatives from the adjoining regional administrative units. Spectators stated that they found the parades and reviews of military units of all branches of service in the Yugoslav Army, and especially of cavalry in their dress uniforms and with sabers, particularly impressive.

Serbian villagers, dressed in their festive costumes, contributed greatly to the beauty and splendor of these public celebrations giving them the character of the greatest folk gatherings. In the richly composed program a prominent place was given to horse races in which courageous village youth riding their best, carefully selected horses took part. The best horsemen were given standards, Yugoslav tricolour, as a prize.

The most magnificent St. Vitus' Day celebration was held in 1939, on the 550 anniversary of the battle of Kossovo. Dancing and singing national songs, the Serbian people expressed their joy that the nation, after many centuries of slavery, finally succeeded in establishing the state in which it could freely and completely develop all its economic and cultural potentials.